

Артем ГОЩІЦЬКИЙ

НАСКЕЛЬНІ ЗОБРАЖЕННЯ ТУСТАНІ (НОВІ ЗНАХІДКИ)

«...А коли гора розколеться в дебри і в небо знімуться стіни берд¹, по яких розбризкуються потоки, щоб кипіти в порогах, а біля їх стін відкриваються провалля, з яких стирчать татри² і бовди³, — то се нелад гір. Якщо в ладі — гармонія, то в неладі — неспокій; при ладі і око і вухо, а за ними душа заспокоюється, при неладі, навпаки, — душі немов чогось неvistачає, і це викликає внутрішню стривоженість, яка спонукає до роздумів, збуджує думку аж до прагнення людини усвідомити своє єство, сутність буття. І справді, нелад гір має те до себе, що при усій своїй зовнішній дисгармонійності викликає якусь внутрішню довіру, переконаність у вічності моральних цінностей, їх перемозі над грубою фізичною силою.

Невипадково там, де нелад природи, часто можна натрапити на залишки пам'яток стародавніх культур — отих забутих свідків занімалої, проте освяченої віками величі минулого життя...» [10, с. 102—103].

Іван Вагилевич «Берди в Уричі» 1843 р.

Підсумовуються результати інвентаризації зображень на скелях у межах ДКЗ «Тустань», проведеної у червні 2015 р. У процесі дослідження було здійснено фіксацію вже відомих пам'яток та виявлено низку нових зображень (зокрема групу різноманітних хрестів). Вперше було приділено увагу не тільки давнім петрогліфам та графіті, але й тим, що створені, наприклад, у ХІХ—ХХ ст. (пам'яткам епіграфічного характеру, численним геральдичним знакам).

Ключові слова: наскельні зображення, петрогліфи Карпат, наскельне мистецтво.

Наскельні зображення становлять велику ділянку пам'яток давньої культури людства та його первісного мистецтва. Вони дають можливість розкрити багато деталей життя давнього населення, такі його риси, про які нам не можуть розповісти речові залишки минулого — дають змогу зрозуміти естетичні уподобання та світогляд⁴.

Ця категорія пам'яток відноситься до окремої наукової дисципліни — петрогліфістики, яка, в свою чергу, перебуває на стику багатьох наук, таких як: мистецтвознавство, археологія, етнологія, релігієзнавство, культурологія, естетика та ін. У методологічному аспекті петрогліфістика також послуговується численними напрацюваннями природничих та гуманітарних дисциплін.

В Україні пам'ятки наскельного мистецтва відомі в Криму, Приазов'ї та Подністрів'ї. В Українських Карпатах петрогліфи знайдені лише у середньогірному поясі Покутсько-Буковинських Карпат та низькогір'ї Сколівських Бескидів [20, с. 78]. Порівняно невелика кількість пам'яток наскельного мистецтва, знайдених в Українських Карпатах, збільшує їхню цінність. Відповідно кожна така пам'ятка потребує широких, комплексних досліджень, які дадуть нову цікаву інформацію про культуру давнього населення краю.

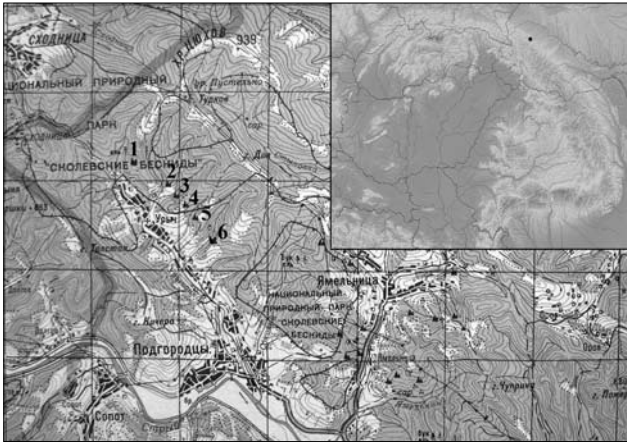
З метою розвитку цього напрямку досліджень, відповідно до програми діяльності Державного історико-культурного заповідника «Тустань» [21, с. 709], у червні 2015 р. автор статті, за участі наукового співробітника Романа Стрехалока, провів інвентаризацію зображень на скелях у межах заповідника — поблизу села Урич Сколівського району Львівської області.

¹ Бердо — скеляста гора.

² Татра — велика гранітна скеля.

³ Бовд — велика піскова гора.

⁴ В епіграфі до нашої статті ми використали фрагмент романтичного нарису першої половини ХІХ ст. відомого діяча Руської Трійці — Івана Вагилевича. У ньому талановито, у художньо-поетичній манері, розкриті глибокі причини містичного взаємозв'язку «скельних аномалій» і психоемоційного стану людини, й те, як він проявляється у духовності та культурі. З дивовижним чуттям природи та розумінням тонкощів людської душі автор твору підійшов до цих причинно-наслідкових проявів, які виражаються у релігії та матеріальних втіленнях, чим, відповідно, були давні святилища. Варто зазначити, що саме наскельні зображення часто є маркерами як дохристиянських святилищ, так і християнських скельно-печерних культових пам'яток, зокрема монастирів, що постали на місці перших, проте у духовному житті людини продовжували виконувати ті ж функції сакральних об'єктів.

Іл. 1. Карта-схема розташування обстежених скель

Обстеження носило розвідковий характер, і здійснювалося для фіксації вже відомих (в урочищах Острій Камінь, Камінь і Жолоб), та виявлення нових зображень. Вперше були проведені роботи на скелях біля лівих приток ріки Урічанки, в урочищах: Піщина, Каменисниця, Голомшвиця. Останні також знаходяться у межах заповідника, проте раніше, у даному аспекті, не досліджувалися (іл. 1). У процесі обстеження було приділено увагу не тільки давнім петрогліфам та графіті, але й тим, що створені, наприклад у ХІХ—ХХ ст., а також численним геральдичним знакам та епіграфічним пам'яткам, які, з погляду сучасної науки, теж мають певну мистецьку та наукову вагу.

Метою пропонованої статті є введення в науковий обіг нових пам'яток, виявлених нами в результаті обстеження скель. Також за результатами цієї розвідки буде розглянуто окремі питання щодо перспектив подальшого їх вивчення.

Вперше про наскельні зображення та «скульптуру» Українських Карпат у статті «Берди в Урічі» у 1843 р. написав один із діячів Руської Трійці Іван Вагилевич. Власне, з цього дослідження і розпочалося вивчення петрогліфів в Урічі. У своєму нарисі Вагилевич пише: «Далі на схід у хаосі звалених брил бачимо щось, наче опрацьоване людською рукою, якісь опуклі та вигладжені форми, що нагадують уламки розбитої скульптури, порозкидані в неладі і знищені частково діяльністю людини, а частково зубом часу... В самому характері орієнтації розваленої скульптури в малому крилі головного берда на схід сонця, а обох галерей на вершку великого крила — на захід, — наочно відображене якість вище, очевидно, релігійне їх призначення. Не буде навіть суперечністю припустити, що в глибині за входом до

печери, зокрема в північному берді, донині існує святина богів з постатями людей і звірят, де ще довго після прийняття християнства прихильники старих богів разом із жерцями приходили тут віддавати їм честь...» [10, с. 108, 113].

З кінця 70-х рр. ХХ ст., у контексті своїх багатолітніх досліджень залишків фортеці Тустань, наскельні зображення вивчав Михайло Рожко [23]. Інтереси дослідника були спрямовані, насамперед, на петрогліфи періоду Х—ХІІІ ст. [22, с. 80—82], які він відкрив в Урічі, та досліджував разом із Миколою Бандрівським. Об'єктом їхнього вивчення була група наскельних зображень, знайдених в урочищі Камінь, яка складається із восьми фігур: п'яти сокир, двох хрестів і однієї свастики-чотириного [22, с. 81].

З початку 80-х рр. ХХ ст. систематичні дослідження основної частини петрогліфів (в урочищах Камінь, Острій Камінь, Мала Скеля і Жолоб), яку датують періодом пізньої бронзи—раннього заліза (кінцем ІІ — початком І тисячоліття до н. е.) [8, с. 72], здійснив археолог, доктор історичних наук Микола Бандрівський [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 9]. За інтерпретацією дослідника, виявлені: солярні знаки, монументальне зображення людського обличчя — личини, розмірами (2,5 x 1,5 м), групи петрогліфів лінійно-геометричного характеру, які включають спіралі, «колеса» з шістьма і більше спицями та променями-відростками довкола, зображення бичачого рогу, змієподібні лінії, «біжучі» та «танцюючі» чоловічки з піднятими над головою руками, а також поодинокі зображення тварин: вовка, що наздоганяє лося, коня та вершника [9, с. 58].

У наступному викладі пам'яток ми приведемо лише окремі, з числа виявлених, наскельні зображення, з метою проілюструвати їх основний змістовий діапазон.

Урочище Острій Камінь

(на карті — комплекс скель № 1)

Найбільш віддалений на північний захід комплекс скель, як з уже відомими петрогліфами, так із ще не описаними в літературі. Наскельні зображення знаходяться в північно-східній та центральній ущелинах скелі.

1. На північно-східній стінці ущелини виявлено невеликий, погано збережений рівнораменний хрест. Він вибитий неглибокими заглибленнями по всій площині, висота зображення — 15 см, знаходиться на висоті 160 см від майданчика ущелини (іл. 2).

Поряд, у тій самій техніці, знайдено ще одне зображення, яке нагадує як геральдичний знак, так і антропоморфний петрогліф. Створене воно на висоті приблизно 160 см від рівня ґрунту, висота петрогліфа — 15 см. Антропоморфний силует вгадується за «руками» на рівні плечей та положеннями «ніг» — хоча і дещо сумнівно.

2. У центральній ущелині скелі знаходяться відомі зооморфні петрогліфи, відкриті М. Бандрівським [1, с. 112—113]. Трохи правіше від них бачимо тризуб з хрестом у колі, висотою 45 см.

Урочище Камінь

(на карті — комплекс скель № 2)

«Камінь» — основний комплекс фортеці «Тустань», з дитинцем на верхньому майданчику. Скельну групу складають такі умовні одиниці: Велике Крило, Малий Камінь, Мале Крило, Окремий Камінь, Великий Камінь.

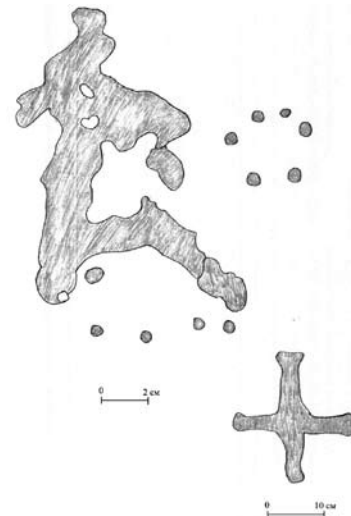
1. Внизу, зі східного боку Великого крила, знайдено знищений тризуб з датою «1930», та погано збережені написи 30-х рр. ХХ ст. (іл. 3).

2. На камені, який раніше відколовся від верхньої частини Великого Крила, виявлено знак-христогограму (поєднання перших букв «Х та Р» — імені Христос), у якій друга буква «Р» обернена у лівий бік (іл. 4а, 4б). Висота петрогліфа 33 см, зараз він знаходиться в горизонтальному положенні, оскільки камінь впав на бік.

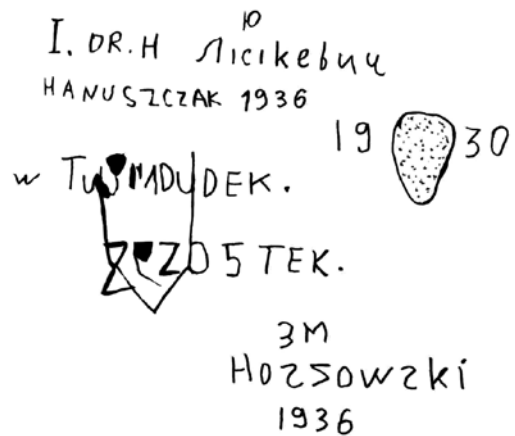
Трохи нижче, на віддалі 2 м від христогограми, на західній похилій стінці каменю між Великим Крилом і хвірткою, на висоті 1 м від площадки двору (дитинця) знайдено зображення хреста, висотою 18 см.

3. З південно-східного боку Малого Каменя знаходиться видовбаний печерний тунель, який заглиблюється в скелю в південному напрямку. Зверху, над входом до нього, є природна тріщина, що підіймається вертикально вгору, правіше від входу розміщений вертикальний паз. Висота входу у тунель 1,5 м, ширина на рівні долівки 1 м. Трохи правіше від згаданої тріщини ми виявили два зображення хрестів. Один — гірше збережений, має висоту 21 см, розміщений 60 см вище від входу в печеру. Другий хрест — з розширеними кінцями рамен, має висоту 23 см, та розміщений 120 см вище від входу.

4. На вертикальній південній стінці Окремого Каменя (навпроти відомої штучної печери у Великому Камені) також знайдено два хрести, виконані про-

Іл. 2. Рисунок антропоморфного (?) зображення та хреста, що знаходяться в урочищі Острий камінь

Іл. 3. Зображення, виявлені в урочищі Камінь (східний бік Великого Крила)

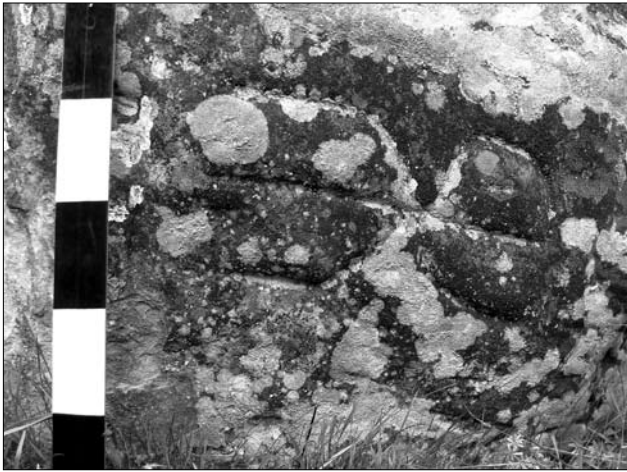
шліфованими лініями. Розміщені вони приблизно на висоті 3 м, вище рівня майданчика перед печерою. За формою знайдені хрести є перехрестями, що на кінцях рамен ніби перекреслені вертикальними лініями. Краще збережений хрест має висоту — 32 см (іл. 5а, 5б). Інший, гірше збережений, висотою — 45 см, розміщений правіше від нього на 30 см.

Урочище Жолоб

(на карті — комплекс скель № 3)

Скельна група «Жолоб» розташована по лівому березі потоку Вороновий, простягається з північного заходу на південний схід. Петрогліфи виявлені тільки у південно-східній частині комплексу.

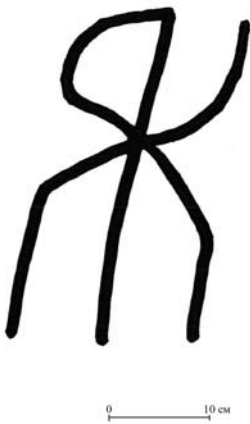
1. На 8 м південніше від жолобів, що були відкриті М. Бандрівським [1, с. 114], на горизонтальній поверх-

Іл. 4а . Фото знака-хростограми, знайденого в урочищі Камінь

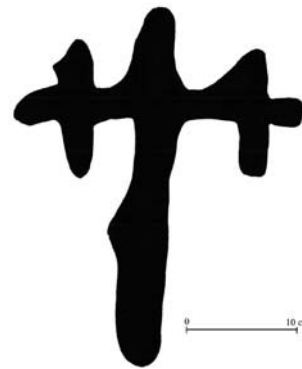
Іл. 5а. Фото хреста, виявленого в урочищі Камінь (південний бік Окремого Каменя)

Іл. 4б. Рисунок знака-хростограми, знайденого в урочищі Камінь

ні скелі знайдено заглиблення у формі хреста з розширеними раменами (шириною — 15 см, довжиною — 22 см, глибиною — 10 см). Раніше ми визначили його як хрест, за аналогічним горизонтально розташованим жолобом-хрестом, знайденим на вапняковій плиті поблизу скельного храму біля села Монастирок Борщівського р-ну, Тернопільської обл. [14, с. 67; 11, с. 70—71]. Ймовірно, така форма, все ж, пов'язана з шліфуванням металевих або кам'яних виробів у заглибленні з водою — природному жолобі (іл. 6а, 6б).

2. Також зображення знайдені на північно-західному боці найвищого каменя з жолобами. На висоті 1,5 м від доступного майданчика виявлено два зображення, що нагадують літеру «Ш» (іл. 7а, 7б). Одна висотою 13 см та шириною ліній приблизно 1,5 см, має не три, як у літери «Ш», а чотири вертикальні риски, нахилені у лівий бік. Інша, нахилена вправо, розташована трохи вище — більш схожа

Іл. 5б. Рисунок хреста, виявленого в урочищі Камінь (південний бік Окремого Каменя)

на звичну нам «Ш», проте з заокругленою «горизонтальною» основою.

Урочище Піщина

(на карті — комплекс скель № 4)

Скеля (загальною висотою приблизно 10 м) простягається з північного заходу на південний схід. Над відрогом схилу, приблизно на 2 м, височіє тільки верхній камінь скелі, на якому і виявлено петрогліфи.

1. У центральній частині цієї скелі на рівній, трохи нахиленій поверхні, знайдено зображення рівнораменного хреста, нижню частину якого опоясує дуга, що з'єднує кінці рамен. Висота петрогліфа 13 см, виконаний він врізними лініями шириною 1 см.

2. На верхівці скелі виділяється окремий камінь (висотою приблизно 2 м, довжиною 3 м), на поверхні якого бачимо доволі багато пізніх написів і знайдено декілька цікавих петрогліфів.

Іл. 6а. Заглиблення у формі хреста, що знаходиться на одній із скель в урочищі Жолоб

Іл. 6б. Схематичне зображення заглиблення у формі хреста, що знаходиться на одній із скель в урочищі Жолоб

На північно-східному його боці, на висоті 1,2 м від підніжжя, вибито хрест з розширеними раменами (іл. 8а, 8б). За технікою та стилістикою зображення контурне, передане врізними лініями. Нижній кінець хреста переходить у прямокутну основу (що могла бути символічним зображенням Голгофи чи так званого Кранієвого місця [13, с. 803]). Під раменами хреста зображено літери, зараз погано збережені та нечитабельні. У ранньому християнстві так зображали букви альфу та омегу, які у філософському сенсі символізували «початок та кінець усього» [24, с. 45; рис. 61—64]. У пізніші часи подібним чином — під раменами хреста — часто розміщували монограми Ісуса Христа. Можливо, у нашому випадку також вибиті ініціали Христа, але в іншому порядку — першою зліва «Х», а правіше «І». Від- ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 6 (132), 2016

Іл. 7а. Фото петрогліфів, що нагадують літеру «Ш», виявлених в урочищі Жолоб

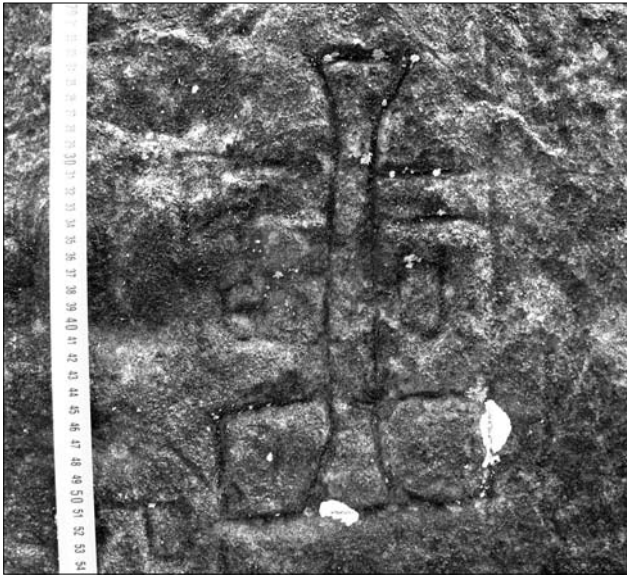

Іл. 7б. Рисунки петрогліфів, що нагадує літеру «Ш», виявлених в урочищі Жолоб

мі у літературі пам'ятки з подібними композиційними елементами дослідники датують у широких хронологічних межах [18, с. 227, 236, 238, 246; 12, с. 410; рис. 14, с. 411; 25, с. 39; рис. 31/1]⁵.

3. На східному боці цього ж каменя знайдено зображення сокири (висотою 30 см) та символу, схожого на літеру «Я», що виконані в одній техніці — суцільною вибивкою дрібними лунками по всій поверхні (іл. 9а, 9б). Сокира зображена з прямим коротким руків'ям, піднятим вертикально догори. За морфоло-

⁵ У 2015 році ми також обстежили скельні виходи на південний схід від села Східниця Дрогобицького р-ну Львівської обл. Крім численних «автографів», на скелях виявлено напис Січових Стрільців — «БОЖЕ СПАСИ УКРАЇНУ УСС 1919 р» та два хрести, один з яких має прямокутну основу — подібну, як у хреста з урочища Піщина.

Іл. 8а. Фото хреста, знайденого в урочищі Піщина (Гулька)

Іл. 8б. Рисунок хреста, знайденого в урочищі Піщина (Гулька)

гічними ознаками вона значно відрізняється від зображень бойових сокир, виявлених в урочищі «Камінь» [5, рис. 4]. Трохи лівіше у невеликому навісі верхнього каменя вибито тризуб (висотою 20 см).

Урочище Каменисниця

(на карті — комплекс скель № 5)

У цьому урочищі на лівому березі потоку Глибокий виявлено чотири скелі зверху над потоком (висотою приблизно 10—12 м), та окремі камені по усьому схилу, в тому числі і біля самого струмка. Зображення виявлені на кожній з основних чотирьох скель, умовно названих відповідно до їхнього розташування — на північно-західній, центральній (північній), центральній (південній) та південній.

1. На центральній (північній) скелі цього комплексу знайдено лише одну пам'ятку. При її основі з пів-

денного боку перешийка між цією скелею та центральною (південною) нанесено ніби контур прямокутної «рамки» (висотою приблизно 40 см та шириною ліній до 4 см), із зображенням у ній, що не збереглося.

2. З північного боку центральної (південної) скелі на висоті приблизно 160 см від рівня ґрунту знаходиться скельний виступ, вище від якого було знайдено низку зображень. Крім пізніх «автографів», над виступом знаходяться зображення двох тризубів (більший — висотою 30 см), навмисне знищених збиванням — серією дрібних лунок. На думку директора Державного історико-культурного заповідника «Тустань» Андрія Котлярчука, менший, розміщений справа, — це, скоріш за все, герб українського Пласту: тризуб, переплетений з трилистою лілеєю, оскільки під ним зберігся напис СКОБ (аббревіатура пластового гасла). Поміж ними бачимо дату — «1932» (подібний знищений тризуб з датою «1930», знайдений нами зі східного боку Великого Крила в урочищі «Камінь»). Зверху простежується погано збережений напис — «тризуб».

Дещо нижче та лівіше від тризубів на камені вибито профільне погрудне зображення людини з обличчям, оберненим у лівий бік (іл. 10а, 10б). Зображення лінійне, контурне, за винятком волосся, яке передане серією лунок.

На вертикальній стінці карнизу також знайдено дві штучні сходинки-зачепа.

3. Між центральною (південною) та південною скелями на похилій поверхні невеликого окремого каменя під шаром моху було виявлено ще один погано збережений тризуб (висотою 40 см), виконаний тонкими прошліфованими лініями.

4. Невелика південна скеля завершується досить рівним майданчиком, на якому бачимо два заглиблення — природний жолоб та шліфувальний рівчак (довжиною 25 см, шириною — 9 см, глибиною — 5 см). Розміщення поруч шліфувача та жолоба закономірне, адже шліфування відбувалося ефективніше при змочуванні заготовки виробу дощовою водою, яка назбирувалася у жолобі.

5. Північна скеля розташована на північний захід від центральної (північної), та знаходиться трохи нижче від усього комплексу — у бік потоку. На верхній ділянці виявлено погано збережений, нечитабельний напис довжиною 30 см. На інших каменях у цьому урочищі зображень не виявлено.

Урочище Голомшвиця

(на карті — комплекс скель № 5)

Скеля висотою приблизно 10—13 м, з майже прямовисними стінками, знаходиться у лісі на лівому березі потоку Бесідний. Пам'ятку виявлено тільки в одному місці — на південно-західному її виступі.

1. На верхній, похилій поверхні знайдено незрозумілий напис, у якому прочитується тільки нижня літера, схожа на кириличну «М». Основна його частина — це три сполучені між собою прошліфовані лінії-жолобки, шириною ліній 5—6 мм. Зліва від напису зображено рівнораменний хрест, висотою приблизно 4 см.

Висновки

1. У процесі обстеження скельних комплексів, що входять до ДКЗ «Тустань», були скопійовані фотофіксацією (в окремих випадках виконані рисунки) раніше відомі петрогліфи (за винятком тих, які штучно законсервовані під шаром ґрунту). Крім того, відкрито низку нових зображень, які, згідно з попередніми дослідженнями, можна віднести до часів — не раніше середньовіччя (попередня культурно-хронологічна інтерпретація нововиявлених зображень може бути скоригована в ході подальших досліджень). З огляду на те, що наша розвідка має ввідний характер — спроба культурно-хронологічної інтерпретації здійснена тільки у відношенні до окремих знахідок.

2. На поверхні досліджуваних скель найбільше виявлено пам'яток епіграфічного характеру, що відносяться переважно до періоду ХІХ—ХХ ст., у тому числі «автографів» відомих постатей, та написів, які відображають певні історичні події. Їхня фіксація часто ускладнена важкодоступністю (коли неможливо обійтись без скелелазного спорядження), крім того, вони виконані на різних мовах та різними шрифтами, часто погано збережені, подекуди уже втрачені та накладаються декількома різночасовими шарами. Крім того, для їх фіксації (копіювання) потрібно «влити» сприятливий час, коли сонце освітлює поверхню скелі під найбільш зручним кутом, щоб добре виділявся рельєф зображень та можна було прочитати написи. За умови, коли візуальний об'єкт фрагментарний або не чіткий, психологічною властивістю сприйняття побаченого, зокрема для дослідника наскельних зображень, є ілюзорне спотворення. В тому випадку при відтворенні об'єкта в уяві, та у подальшій його смисловій інтерпретації, відбу-

Іл. 9а. Фото зображення сокири, виявленого в урочищі Піщина (Гулька)

Іл. 9б. Рисунок зображення сокири, виявленого в урочищі Піщина (Гулька)

вається не цілком усвідомлена та інтуїтивна підставка й заміна побаченого на інші образи з числа подібних на спостережуваний — більш звичні для суб'єктивної оцінки (це стосується як епіграфічних пам'яток, так і петрогліфів). Тому їхня надійна фіксація можлива за допомогою сучасних методів лазерного сканування та фотограмметрії. До такого дослідження доцільно було б залучити фахівців з палеографії та мовознавства. Велика ж кількість «автографів» може бути предметом зацікавленень для спеціалістів з допоміжних історичних дисциплін.

3. Значну групу виявлених пам'яток становлять геральдичні знаки. В основному це тризуби, а також символи різних громадських організацій початку ХХ століття. Наприклад, в урочищі «Камінь» на Великому Камені вибитий пластовий тризуб з лілеєю,

Іл. 10а. Фото профільного погрудного зображення людини, що знаходиться в урочищі Каменисниця

Іл. 10б. Рисунок профільного погрудного зображення людини, що знаходиться в урочищі Каменисниця

на Малому Крилі — знак довоєнної спортивної організації «Товариство Сокіл», на які звернув нашу увагу директор заповідника Андрій Котлярчук. Вони створені у різних стилістичних варіаціях, і також мають певну мистецьку та наукову цінність.

4. Численні хрести, знайдені на скелях та в печерах, найчастіше мали функцію універсальних християнських оберегів. Інколи вони висічені у місцях, де місцеві селяни, мандрівники, мисливці могли ночувати та укриватися від негоди та «випадкових людей». Зазначимо, що у багатьох печерних монастирях зафіксовано подібні написи з хрестами на початку, що часто є ознакою того, що вони мають значення звернення до Бога, поминальні або молитовні (вотивні) [15, с. 174; 16, с. 8—9; 19, с. 233—234].

З огляду на значне поширення хрестів на скелях та в печерах, які не належать до монастирів, можна припустити, що частина з них мала відношення до реальних подій: загибелі, поховання людей поблизу скелі.

5. Велика частина петрогліфів могла бути створеною у XVIII—XX ст., коли скелі Тустані були вже відомим об'єктом для мандрівників, та відображати традиційну (створені місцевими мешканцями), або професійну, міську (мандрівниками з міст) — художню культуру. До цього проміжку часу варто віднести низку зображень, знайдених на досліджуваних скелях, наприклад: зображення «чортика», яке видно з верхнього майданчика Острого Каменя; зображення сокири з урочища Піщина; профільне погруддя з Каменисниці та ін. Відповідно необхідне мистецтвознавче дослідження цих пам'яток.

1. Бандрівський М. Про «поганські камені» в Карпатах / М. Бандрівський // Археологія. — Київ, 1989. — № 3. — С. 109—116.
2. Бандривский Н. Скальные рельефы и петроглифы Карпат / Н. Бандривский // Проблемы археологии степной Евразии. — Кемерово, 1989. — Ч. 2. — С. 114.
3. Бандривский Н. Петроглифы Карпат и их место в наскальном искусстве Центральной и Юго-Восточной Европе / Н. Бандривский // Проблемы изучения наскальных изображений в СССР. — Москва, 1990. — С. 44—46.
4. Бандривский Н. Наскальные изображения гальштатского периода в Карпато-Балканском регионе / Н. Бандривский // Septiemes semaines Philippopolitaines de l'histoire et de la culture Trace. Resumes. — Plovdiv, 1990. — S. 8—9.
5. Бандрівський М. Сварожі лики / М. Бандрівський. — Львів, 1992. — 102 с.
6. Бандрівський М. Урицьке святилище: крок до пізнання / М. Бандрівський // Сколівщина. — Львів, 1996. — С. 20—24.
7. Бандрівський М. Етнокультурна ситуація у Північно-Східних Карпатах у період раннього заліза / М. Бандрівський // Етногенез та етнічна історія Українських Карпат. — Т. 1. Археологія та антропологія. — Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. — С. 145—162.
8. Бандрівський М. Методика і перспективи дослідження наскальних рельєфів і петрогліфів Урича / М. Бандрівський // Фортеця: збірник заповідника «Тустань». — Львів, 2012. — Кн. 2. — С. 60—73.
9. Бандрівський М. Свідчення про найдавніші астрономічні знання на заході українського лісостепу / М. Бандрівський // Українське небо. Студії над історією астрономії в Україні: збірник наукових праць /

- за заг. ред. О. Петрука. — Львів : Інститут прикладних проблем механіки і математики ім. Я.С. Підстригача НАН України, 2014. — С. 51—69.
10. Вагилевич І. Берди в Уричі / І. Вагилевич // Подорожі в Українські Карпати: Збірник / упоряд. і вступна стаття М.А. Вальо. — Львів : Каменярь, 1993. — С. 102—114.
 11. Гощицький А. Про «жертвні» камені на Бойківщині / А. Гощицький, Т. Наконечна // Народознавчі зошити. — Львів, 2008. — № 1—2. — С. 63—73.
 12. Гупало В. Обереги та апотропеїчні знаки на побутових предметах зі Звенигорода / В. Гупало // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. — Львів, 2011. — Вип. 15. — С. 397—414.
 13. Забашта Р. Наскельна скульптура України (спроба окреслення теми) / Р. Забашта // Народознавчі зошити. — Львів, 2000. — № 5 (35). — С. 789—805.
 14. Климовський С.І. Оригінальна пам'ятка вірувань населення галицької землі / С.І. Климовський, М.М. Стріхар // Галич і галицька земля. Збірник наукових праць. — Київ ; Галич, 1998. — С. 66—69.
 15. Нечитайло П.О. Лапідарні написи Жванецької печери / П.О. Нечитайло // Наукові Записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». — Київ : Academia, 2002. — Т. 20. — С. 171—175.
 16. Нечитайло П.О. Печерна християнська архітектура Верхнього та Середнього Дністра XI—XVIII ст. : автореф. дис. на здобуття наукового ступеню кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.04 — археологія / П.О. Нечитайло ; Інститут археології НАН України. — Київ, 2008. — 16 с.
 17. Нечитайло П. Менгір із с. Сурженці / П. Нечитайло // «Археологія & Фортифікація Середнього Подністров'я». Збірник матеріалів III-ї науково-практичної конференції. — Кам'янець-Подільський : Медобори, 2013. — С. 37—40.
 18. Радович Р. Традиційне житлово-господарське будівництво українців північно-західної Галичини і південно-західної Волині другої половини XIX — початку XX ст.: етнічні риси і локальна специфіка : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. — Львів, 2007. — (Рукопис зберігається у бібліотеці інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. — Т. 2 (Додатки). — 278 с.).
 19. Рідуш Т. Бакотсько-Комарівський білатеральний скельно-печерний комплекс / Т. Рідуш // Археологічні студії / Інститут археології НАН України ; Буковинський центр археологічних досліджень при Чернівецькому національному університеті ім. Ю. Федьковича. — Київ ; Чернівці, 2008. — Вип. 3. — С. 223—240.
 20. Рідуш Б. Тафономія наскельного мистецтва Карпат та Подністров'я / Б. Рідуш // Фортеця: збірник заповідника «Тустань». — Львів, 2012. — Кн. 2. — С. 74—81.
 21. Рожко В. Три роки діяльності заповідника «Тустань»: комплексний підхід до збереження та розвитку наскельного міста-фортеці / В. Рожко // Фортеця: збірник заповідника «Тустань». — Львів : Камула, 2009. — Кн. 1. — С. 704—714.
 22. Рожко М.Ф. Середньовічні петроглифи на урицькому камені / М.Ф. Рожко, М.Ф. Бандрівський // Скелі і печери в історії та культурі стародавньої України. Наукова конференція. Збірник тез повідомлень та доповідей. — Львів, 1995. — С. 80—82.
 23. Рожко М.Ф. Тустань — давньоруська наскельна фортеця / М.Ф. Рожко. — Київ : Наукова думка, 1996. — 240 с. : з іл. і карт.
 24. Юрочкин В.Ю. Древнейшие изображения креста господня / В.Ю. Юрочкин // Православные древности Таврики (Сборник материалов по церковной археологии). — Киев : Сталос, 2002. — С. 21—50.
 25. Нечитайло П. Хрестоподібні зображення з лунками-просвердлинами у печерах Подністров'я. — С. 35—44. Режим доступу: http://www.academia.edu/4532473/Nechytaylo_Pavlo._Crosses._Medieval_petroglyphs_in_the_Middle_Dniester.

Artem Hoshchitskyi

ROCK IMAGES OF TUSTAN (THE NEW DISCOVERIES)

The article summarizes the inventory of the rock images within the «Tustan» nature reserve, that took place in June, 2015. During the exploration, the well-known items were fixed, and the number of new images were discovered (including the group of different crosses). Not only the ancient petroglyphs and graffiti, but the items created in 19—20th c. (epigraphic signs, numerous heraldic signs) were mentioned for the first time.

Keywords: rock images, petroglyphs of Carpathians, rock art.

Артэм Гощицкий

НАСКАЛЬНЫЕ ИЗОБРАЖЕНИЯ ТУСТАНИ (НОВЫЕ НАХОДКИ)

В статье подытожены результаты инвентаризации наскальных изображений на территории ГИКЗ «Тустань», проведенной в июне 2015 г. В процессе исследования была проведена фиксация уже известных памятников, и найден ряд новых изображений (в частности группа разнообразных крестов). Впервые было уделено внимание не только древним петроглифам и граффити, но и тем которые созданы, например в XIX—XX ст. (памятникам эпиграфического характера, геральдическим знакам).

Ключевые слова: наскальные изображения, петроглифы Карпат, наскальное искусство.